

POSUDEK
BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Ondřej Šinták: *Krajinné doklady zemědělství vrcholného středověku a raného novověku v Podorlicku (Využití dálkového průzkumu ke studiu plužin)*

Předložená bakalářská práce byla zadána v rámci přednášky Letecká archeologie s cílem vkomponovat do ní také poznatky krajinné (prostorové) archeologie z oblasti studia tvorby staré, v tomto případě vrcholně středověké a raně novověké kulturní krajiny a její proměny v následujících epochách.

Ondřej Šinták se zadaného tématu zhostil s úspěchem a cíl závěrečné práce splnil v procesuálním pojetí krajiny jako interaktivního fyzického prostředí i s vědomím postprocesuálního vnímání krajiny jako výsledku přizpůsobení se a proměny ze sociálních a symbolických důvodů. V práci představující původní zpracování dokladů starých polních systémů z dobových mapových podkladů, ze satelitních snímků a údajů z vlastní terénní prospekce poprvé shrnuje tuto tematiku z území východních Čech. Jde konkrétně o část oblasti Podorlicka severně až východně od Dobrušky v místech mezi dvěma důležitými cestami (přes Náchod nebo Olešnici v Orlických horách) východních Čech do Polska. Hodnotím tuto závěrečnou proto jako velmi přínosnou.

Bakalářská práce obsahuje celkem 128 stran, čímž překračuje limit stanovený. Student ji zpracoval celkem do 13 kapitol. Kapitoly věcně člení zadané téma. Práci lze rozdělit na první část se soustředěním základních literárních informací k plužinám a osídlení krajiny. Úvod (kapitola 1.) zdůrazňuje význam studia starých polních systémů. Dále je v ní zdůvodnění výběru tématu. Student v kapitole 1. velmi pěkně vyjádřil jeho osobní vztah k nutnosti studia starých polních systémů a k působení člověka v průběhu času na podobu krajiny v kladném i záporném smyslu slova. Zhodnotil také složitý stav pramenné základny využitelné pro rekonstrukci plužin a jejich datování. O. Šinták zahrnul do kapitoly 2. vymezení sledovaného území. Pokračuje důvody výběru studované oblasti (podkapitola 2.2; za poslední číslici podkapitol se nemusí psát tečka). Upřednostňoval bych přesunout uvedený text do kapitoly 1. Úvod. V kapitole 2. logicky vysvětlil vymezení území rovněž z hlediska sledování rozdílů mezi pozemky využívanými po kolektivizaci jako pole a jako pastviny. Jde

o pomezí oblast ležící částečně v území pahorkatiny s vhodnými podmínkami pro orební zemědělství a částečně v podhorské oblasti pro chov skotu (pastviny).

Charakteristiku přírodních poměrů ve sledované, nutno podotknout poměrně velké oblasti 17 vesnic uvedl v kapitole 3., kde vzpomenu geomorfologii (podkapitola 3.1, str. 15, geologii (podkapitola 3.2, str. 15-17, vodstvo (podkapitola 3.3, str. 17), půdní poměry (podkapitola 3.4, str. 17, flóru a faunu (podkapitola 3.5) a podnebné podmínky (podkapitola 3.6). Toky Dědina (Zlatý potok), Orlice a Metuje napomáhají vymezit sledované území. Student upozornil, že staré polní systémy měly vztah k půdním typům zastoupeným většinou méně mocnou vrstvou hnědozemě, ilimerizovanými a kamenitými půdami (podkapitola 3.4, str. 17-18). V rámci biocenologie (podkapitola 3.5, str. 18) uvedl zajímavý údaj o novověkých vrchnostenských nařízeních k zalesňování. Tento údaj potvrzuje přítomnost dalšího faktoru pozměňujícího hranice středověkých polí.

Kapitolu 4. věnoval dějinám bádání, nejprve dálkové prospekce, a to v evropském rámci (podkapitola 4.1, str. 20), poté na našem území (podkapitola 4.2, str. 21) a následně dějinám archeologického a geograficko-topologického výzkumu zaniklých středověkých vesnic (ZSV) v České republice počínaje vesnicemi Pfaffenschlag, Mstěnice a konče rozbořem vývoje vesnické usedlosti v Srlíně (podkapitoly 4.3.1-4.3.6, str. 21-24). Student navázal tematikou starých polních systémů (podkapitola 4.4, str. 24). Pojednal v další části o vývoji soustav hospodaření od žďáření (podkapitola 4.4.1.1, str. 24), přes dvojpolní (podkapitola 4.4.1.2, str. 25) až po trojpolní soustavu (podkapitola 4.4.1.1, str. 26). Dále se věnoval tvarům polí v neolitu až ve vrcholném středověku a raném novověku (podkapitoly 4.4.2-4.4.12.1, str. 26-35). Zlomové údobí nastává ve 13. století s procesem kolonizace (s tzv. zákupním právem, str. 31-32). Upozorňuje v souladu s literárními údaji, že v průběhu uplatnění trojhonného hospodaření dochází k vynálezu těžkého pluhu, který umožňoval intenzivnější způsob orby. Co se týče plužin, přejímá názor o vrcholně středověkém původu traťové plužiny, vývoji představovaném „vnitřní“ plužinou (centrální pole) a zřejmě mladší „vnější“ plužinou. V této podkapitole pokračuje dalším rozvojem intenzifikace polností scelováním přes období tvorby feudálního velkostatku (od 2. poloviny 17. století) a končí až pojednáním o důsledcích kolektivizace pozemků, érou „rozorání mezí“. Tehdy došlo k dalšímu výraznému zásahu do reliéfních krajinných prvků (str. 46-47). Musíme dodat, že k něčemu obdobnému dochází také i v současnosti nejen u nás, ale i v západních zemích (neustálé snižování počtu pracovníků v zemědělství z důvodu rentabilnosti a jejich nahrazování nasazením mohutných strojů

řízených počítačovými jednotkami včetně satelitní navigace s možností jejich uplatnění jedině na velkých, rovněž už scelovaných pozemcích).

Navázal charakteristikou plužiny úsekové, dělených úseků, ucelených úseků, traťové, nepravé traťové, délkové, záhumenicové (v literatuře není ujednocen název, uvádí se jednak záhumenicová a jednak lánová plužina) a paprscité záhumenicové, pásové a klínové podle Ervína Černého (podkapitola 4.4.12.2, str. 35-37). Pokračoval typologií Miroslava Štěpánka (1967, 1968a, b), omylem přejmenovaného na J. Štěpánka, dělicího plužiny na blokové, pásové, volně roztroušených dvorů, široké a dlouhé pásové plužiny, traťové plužiny a stupňovitá pole (podkapitoly 4.4.12.3-4.4.12.3.7, str. 37-39).

Student popsal také možnosti poznání historické podoby plužiny (podkapitola 4.4.13, str. 39-41) včetně výskytu plužin ve vyšších nadmořských výškách (podkapitola 4.4.13.1, str. 41-42), typologie středověkých a raně novověkých vesnic (podkapitola 4.4.13.2, str. 42-43), příčin vedoucích k zániku plužin (podkapitola 4.4.14, str. 43) a vzájemné interakce mezi sídlením a krajinou (podkapitola 4.4.15, str. 44-47).

Zde apeluji na význam prací tohoto druhu, které se zabývají sledováním a zejména dokumentací dochovaných reliéfních znaků starých polních systémů a jejich hranic v rychle se měnící původní kulturní krajině z hlediska společenské nutnosti, a to nejen v zemích střední, jihovýchodní, ale v současnosti také západní, severní Evropy i jinde. Dokumentace starých hranic polí je proto velmi záslužnou činností.

Stěžejní a velmi hodnotná druhá část bakalářské práce tvoří prezentaci a rozbor vlastních pozorování a poznatků Ondřeje Šintáka ve vztahu ke sledování starých polí a zemědělských pozemků ve zvolené části Podorlicka ve dvou sezónách r. 2015 a r. 2016. Začíná kapitolou 5. Praktická část, která se skládá z oddílů o použitých metodách (podkapitola 5.1 str. 48-54) a s osobními závěry k získaným datům o starých polnostech, případně cestách (podkapitola 5.2, str. 54-55). Věnoval se přehledu dosavadního zpracování této tematiky v odborné literatuře. Poté přikročil k popisu metodologie, výčtu portálů satelitního a lidarového snímkování. Následně uvedl všechny detekované prvky související s vymezením starých polních systémů (s využitím klasifikace E. Černého). O. Šinták včlenil do podkapitoly 5.3, která obsahuje velmi podrobné údaje z jeho vyhodnocování satelitních snímků krajinných prvků včetně znaků starých hranic pozemků a cest ověřovaných jeho terénními výzkumy, také rozbor konkrétních poznatků k plužinám u vesnic Masty, Tis, Sudín,

Provoz, Lhota, Zákřaví, Spy, Chlístov, Val, Domašín, Bačetín, Kamenice, Ohnišov, Bohdašín, Janov, Mezilesí a Sendraž (podkapitoly 5.3.1-5.3.17 str. 55-65).

Student přesně měřil uvedené terénní „nerovnosti“ předpokládaných a možných starých hraničních linií pozemků. Všechny tyto údaje zaznačil do velmi podrobné tabulky databáze s úctyhodným počtem 622 položek rozměrných terénních objektů (celkem 20 stran drobného písma). Navrhuji posluchači, aby přistupoval velmi rozvážně k vyhodnocování porostových příznaků u meliorací (str. 52). Mohou se vyskytovat zároveň s ohrazením starých polností, a to ať již je narušily nebo nikoli. Dále doporučuji, aby student nedatoval některá ohrazení polí jako recentní (vzniklé po r. 1937), neshledal-li je na vojenských fotogrammetrických snímcích z r. 1937 (str. 52-53). Velmi mnoho okolností (optimální období leteckého snímání, vhodná vlhkost, vhodná teplota k růstu vegetace, vhodný osvit a další faktory) ovlivňuje projev vegetační příznaků. Staré hranice je vždy zapotřebí zkontrolovat s dalšími podklady, jako jsou dobové parcelní mapy (pokud se dochovaly), nebo alespoň současné parcelní mapy, u nichž jde případně uskutečnit zpětnou rekonstrukci starších hranic parcel (například prodloužením aj.). Nejpočetnějšími hraničními liniemi polností byly podle dosavadního zjištění studenta polní nebo nezpevněné cesty, s čímž lze naprosto souhlasit (str. 54). O. Šinták dále zjistil na základě jeho výborných znalostí z terénních pozorování, že v katastrech sledovaných obcí jsou pozůstatky hranic starých polních systémů orientovány převážně podle geomorfologických podmínek a vodní sítě (podle niv v údolích), ale samozřejmě také podle nadmořské výšky (str. 54-65). Zjistil krajinné znaky plužin záhumenicových (k. ú. Bačetín, Bohdašín, Kamenice, Ohnišov – s dodatkem plužin obloukovitého tvaru, Podbřezí-Lhota, Val), radiálních (k. ú. Janov, Mezilesí, Ohnišov-Zákřaví, Spy, Sudín, Vanovka), délkových (k. ú. Chlístov) a nepravidelných, patrně původních blokových a dalších typů (k. ú. Tis).

Zdůrazňuji, že s ohledem k uvedeným činitelům (zejména geomorfologii) se vyskytují v katastrálních územích vedle převažujícího typu i jiné typy plužin. Vyhodnocení je o to složitější.

O. Šinták se zabýval v kapitole 6. otázkou složitosti přesnějšího datování zjištěných starých polních systémů, s čímž naprosto souhlasím. Jednodušší je datování plužin dochovaných v dlouhodobě zalesněném prostředí u ZSV, o nichž jsou známa jejich historická data.

Doložil také, že významnou roli sehrála při zakládání vesnic Podorlicka vedle jiných především přítomnost vodního toku. Shrnul rovněž pořadí polností podle měřítka nejvhodnějších činitelů pro orební obhospodařování. Zdůraznil, že jde výhradně o subjektivní hodnocení. Lze s nimi však souhlasit a shledat u nich objektivní parametry. Kapitola 7. tvoří závěr bakalářské práce s výčtem zpracovaných okruhů vážících s k tématu plužin. Student se vrátil k popisu metody tvorby databáze a definici znaků (viz tabulka, položky 1-622). Uvedená databáze položek získaných jak ze satelitních snímků a mapových podkladů, tak z terénního průzkumu má značný význam ze studijního a památkového hlediska.

Seznam literatury obsahuje kapitola 8. čítající 54 titulů domácí a zahraniční literatury a 13 internetových zdrojů. Dokazuje studentův přehled o tématu.

V obsahu došlo z důvodu omylu k přeskočení číslování 9. kapitoly. Další kapitoly tvoří povinné součásti závěrečných prací jako kapitola 8. se seznamem literatury, kapitola 10. zahrnuje mapové podklady, kapitola 11. databázi, kapitola 12. opět další 26 leteckých snímků se zakreslením hranic plužin a průběhů cest. Součástí kapitoly 13. jsou obrazové přílohy (pracovní fotografie z terénního průzkumu).

Uvádím výhradně jako doporučení, aby posluchač dále zkoumal možný počátek kolonizace sledované části Podorlicka v polovině 12. století ve vztahu k založení kláštera řádu cisterciáků Svaté Pole (Sacer campus), dnešní Klášter nad Dědinou, k datu 1149 za vlády krále Vladislava I, k němuž patřila například ves Bačetín, která později po vypálení kláštera r. 1420 husity připadla k opočenskému panství. Navíc šlo o období tzv. středověké teplé periody (MWP), kdy se obilí pěstovalo i ve vyšších nadmořských výškách. Došlo také k nárůstu obyvatelstva, tedy potřebě výstavby nových vesnic a získávání další půdy. Je třeba pokusit se získat povrchovými sběry a také studiem muzejních fondů keramiku případně již z 12. století, která by ověřila vznik alespoň některých vsí v okolí Dobrušky ještě na konci raného středověku. Kolonizace probíhala ve 3. čtvrtině 12. století například také na Chebsku, Klatovsku, Vitorazsku, v místech s ještě vyššími nadmořskými výškami. První písemná zmínka o městě Dobruška je ale datována až do r. 1320 v tzv. Mutinově narovnání, v němž se uvádí, že město bylo již obeháno městskou zdí. Další vsi jsou zřejmě vrcholně středověkého stáří. Student měl možnost využít k datování vzniku plužin v katastrech jednotlivých obcí alespoň jejich rámcové datování podle nejstarších písemných zmínek k vesnicím (přičemž vznik vesnic bývá staršího data) Bačetín (1420), Bohdašín (1446?, r. 1534 uveden jako zboží frymburských držav), Chlístov (1545), Janov (1544), Kamenice (1367/Dobré), Masty (1497),

Mezilesí (1403), Ohnišov (1471), Provoz (1292), Sendraž (1403), Sudín (1458). Na osídlení a zakládání polí mohly mít vliv mimo jiné aktivity související s těžbou železných rud uváděnou kolem Bohdašina a Bydla k r. 1446.

Doporučoval jsem název podkapitoly 4.4 Studium minulých polních systémů použítí adjektiva „starých“ (polních systémů), což ale není tak důležité. Musím však také upozornit na některá, byť drobná nedopatření. Mylně je uvedeno spongitické podloží (str. 15), patří spongilitické. Upozorňoval jsem studenta, že adjektivum antropomorfní má význam vztahující se k tvaru lidské postavy, a proto jej nelze používat pro polní systémy na rozdíl od slova antropogenní s významem vzniklý lidskou činností (str. 26, 44, 50 ad.). V podkapitole 4.4.12.2.6 „Plužina délková“ student nedopatřením uvedl, že jde o přechodný typ mezi plužinou traťovou a plužinou délkovou, (která je však názvem) zatímco patří záhumenicovou plužinou. Posluchač zahrnul konkrétní využití toponomastiky v podkapitole 4.4.13.1 „Příčina osídlování poloh a zakládání plužin v poměrně velkých nadmořských výškách“ ve sledovaném regionu. Bylo by vhodnější vložit jej až do následující kapitoly 5. „Praktická část“. O Šinták neposoudil důsledky třicetileté války v celistvosti. Uvádí se výrazné snížení počtu obyvatel, což znamenalo jednak menší potřebu obilovin a jednak způsobilo zpusnutí velkého počtu dřívějších vesnických usedlostí (odhaduje se až 50 %) včetně polí. Na druhou stranu správně uvedl, že se o to zvýšil útlak selského lidu zvýšením roboty. Uvádím ještě nevolnictví na dominiích (v rámci vytváření feudálního režijního velkostatku apod.) a protireformační tlak ze strany domácí i šlechty cizího původu v pobělohorském období již v rámci habsburské monarchie. Bylo by lépe, kdyby student vyčlenil podkapitolu 4.4.12.1 „Vznik a vývoj středověké a raně novověké plužiny a prvky mající vliv na její podobu“, str. 30-35, jako novou kapitolu o plužinách. Vyhnul by se tak dalšímu složitému členění podkapitol.

Posluchač nestihl z časových důvodů využít dalších doporučených podkladů, jako například portál ČUZK <http://sgi.nahlizenidokn.cuzk.cz/marushka/>, kde jsou kvalitní kartografické podklady (výškopis s podrobným zobrazením vrstevnic), nebo satelitní snímky promítnuté do sítě hranic jednotlivých parcel (jde o období historických leteckých snímků z r. 1953, portál <http://kontaminace.cenia.cz/>, které zachytily pozemky většinou ještě před scelením). Plužiny v k. ú. Kamenice (str. 62) bych ještě upřesnil jako záhumenicové vějířovité, stejně jako v k. ú. Janov (str. 64). Osobně bych vyhodnotil, že v k. ú. Sendraž se vyskytovaly záhumenicové plužiny, přičemž některé z nich byly rozděleny na délkové a traťové, „pruhové“ (str. 65). K typům plužin v uvedených katastrech (Janov, Mezilesí,

Ohnišov atd.) jsou také jednoznačné doklady průběhu nezpevněných cest, zachycené ještě na mapách 2. vojenského mapování. Doplňují další příznaky hranic plužin. Například na snímku k. ú. Bačetín (ale i na jiných) je podle mého názoru možné rekonstruovat ještě i jiné hranice plužin ve východní části, a to podle výrazných geometrických, především rektilineárních nerovností okraje lesa, nebo na snímku k. ú. Bohdašín (přibližně ve středu fotografie) na základě kratších úseků porostu dřevin a křovin lineárního průběhu uprostřed polí. Jde o doklady nezpevněných cest jako hranic polí, jichž bylo zaznačeno asi 16 na mapě 2. vojenského mapování. Národním příkladem je také malá ves Mezilesí, z níž vedlo 14 cest. Byly velmi zapotřebí ke spojení se sousedními vesnicemi, dopravě k obhospodařovaným polím a loukám, k přivážení dřeva, ale také vyžnuté trávy a sena z okrajů a z mýtin okolních lesů, k vyhánění skotu na pastvu. Podobně je tomu také u jiných vyhodnocení leteckých snímků katastrů. Je tedy možné výsledky nadále upřesňovat (například podle map 2. vojenského mapování, fotogrammetrických snímků z r. 1953 aj.). Zůstávají proto dalším úkolem do budoucna.

Podotýkám, že předložená práce je prvním pracovním pokusem.

Dále upozorňuji studenta, že některé vyasfaltované silnice nemusejí být vždy recentní, ale recentně využitá a upravená stará cesta, které tvořily hranice starých polí. Je třeba obezřetného vyhodnocování (str. 48, 50). Historické hranice katastrů některých obcí mohou v některých případech vytyčovat nejenom stromořadí, ale například také milníky jako hraniční kameny mezi územím panství jednotlivých šlechtických rodů (str. 55).

Postrádám v textu (především str. 55-65) také číselné odkazy na přílohy (avšak fotogrammetrické snímky s vyznačením historických hranic starých polí mají legendu). Znaky definované pro databázi chápu v některých případech jako subjektivní hodnocení. V kapitole 7. Závěr chybí souhrn dosažených výsledků, například alespoň výčet výskytu plužin záhumenicových v sedmi katastrech (Bačetín, Bohdašín, Kamenice, Ohnišov, Podbřezí-Lhota, Val), radiálních v šesti katastrech (Janov, Mezilesí, Ohnišov-Zákraví, Spy, Sudín, Vanovka), délkových v nejméně v jednom katastru (Chlístov) a nepravidelných rovněž v jednom katastru (Tis). Určité nesrovnalosti se vyskytují také v soupisu literatury (absence některých titulů, porušení abecedního pořadí, str. 72-73). Pouze upozorňuji, že řeka Metuje tvoří levý nikoliv pravý přítok Labe (str. 17) atd.

Je třeba více pracovat s literaturou k dějinám vrcholného středověku východních Čech, třebaže jde prvotně o práci z oborů letecké archeologie a krajinné archeologie.

O. Šinták vypracoval bakalářskou práci po jazykové stránce na obvyklé úrovni.

Nevyhnul se však dílčím prohřeškům. Neopravil případy jmen příslušníků kmenů a národů, které se píší velkým počátečním písmenem, jako například Slované (str. 8), rovněž území Na Vartě, Novoměstsko (str. 15), U Oběšence, Nad Ovčínem, Na Hrobce (str. 56), Provoz (str. 57) se píší s počátečními velkými písmeny. Naopak třicetiletá válka (str. 24) se píše s malým „t“, nebo evropské prostředí s malým „e“. Ve slově vymí/ýcenou samozřejmě patří „y“ po obojetné souhlásce „m“. Doporučoval jsem, aby se student vyhnul psaní dlouhých vět, které mu znesnadňují jasné vyjádření myšlenek a vedou k stylistickým chybám (str. 11 ad., 51, 69). Vyskytuje se opakování stejných slov ve větě nebo v souvětí, chyby v interpunkci apod. Adjektiva zemědělný nebo druhoválečný jsou studentovy novotvary (str. 11, užíváme slovo zemědělský nebo opisy). Ostatní chyby hodnotím jako překlepy, například ve zkratce k. ú. je třeba vynechat mezeru (str. 8, 9, ad.), ujednocení dlouhých (např. v citacích mezi příjmeními badatelů) a krátkých pomlk, nevynechávání mezery mezi číselným údajem a zkratkou metrů u nadmořských výšek (str. 15), spojení třebahusté (str. 11), naplošinách (str. 15) mimojiné (str. 22) bez mezery mezi slovy, osobitá slovní spojení „... mokřiny došly meliorace ...“ (str. 12), výskyt chybných pádových přípon (str. 42, 43 ad.), vynechaných (ke Klášerci, str. 17, 46 atd.), zaměněných písmen (to/do, str. 54), velkých písmen uprostřed věty a další. Je třeba upozornit na správné skloňování substantiva (sociální status, genitiv statusu (str. 24). Objeví se vynechávání slov (str. 27-28), užití adjektiva fluentní (str. 29). Citace se vkládají na konec věty ještě před tečku (např. str. 21, 22, 28 aj.). Uvedené věci pak následně zbytečně snižují obsahovou úroveň textu.

Zdůrazňuji však, že posluchač přistupoval k zadanému tématu velmi zodpovědně, o čemž svědčily jeho početné konzultace. Předložil k obhajobě velmi obsažnou bakalářskou práci zahrnující 622 objevů předpokládaných hranic starých polí, jejíž vyhotovení bylo pro něj časově značně náročné (sezóny terénních výzkumů roku 2015 a roku 2016). Uvádím, že hodnocená závěrečná práce má význam z hlediska nejen archeologie, ale také historie, památkové péče a dokumentace prvků staré kulturní krajiny. Doporučuji, aby se zadanému tématu výzkumu starých polních systémů, případně i dalších objektů jako vrcholně středověkých nebo raně novověkých rybníků, mlýnů a hamrů, doplňujících prvků staré kulturní krajiny, na základě vyhodnocení a terénního ověření satelitních snímků věnoval i v diplomové práci.

Uvádím, že posluchač Ondřej Šinták zpracoval bakalářskou práci velmi zodpovědně a velmi podrobně. Splňuje proto na ni kladené požadavky. Doporučuji tuto práci k obhajobě. Navrhuji její hodnocení stupněm „A“ (avšak s výše uvedenými výhradami).

doc. PhDr. Jaromír Kovárník, CSc.

vedoucí bakalářské práce

V Hradci Králové 12. 1. 2017